

ság és a kormány szentesítette. A két forum közt Raguzában soha sem került összeütközésre ok és alkalom, mert Róma sokat elnézett a szigorúan katolikus köztársaságnak. A XVIII-ik században igen megnyirbálták a czéhek autonómiáját, a mi azután hanyatlásukat vonta maga után.

A kötetben közölt kilencz czéh-statumum közül csupán a timároké (129—130. ll.) van horvát nyelven írva, a többi mind olasz szövegű. Az érdeemes szerkesztő itt sem fukarkodott a szükséges magyarázatokkal és tájékoztató jegyzetekkel.

MARGALITS EDE.

Szilágy vármegye monographiája. Szilágy vármegye törvényhatósági bizottságának megbízásából írta *Petri Mór*. Kiadja Szilágy vármegye közönsége. I. II. III. köt. (Budapest), 1901—1902. Franklin-társ. kny. Nagy 8-r. 815 l., 576 l., 751 l. Mellékletekkel s a szöveg közé nyomott számos képpel.

Nagy és nehéz feladat egy vármegyének monographiáját megírni. Mily különböző szempontokból, mennyi különböző érdekkörre való tekintettel és mégis egységesen, összhangzóan s arányosan kell az ilyen munkát megszerkeszteni. Rendesen több szakfériu szövetkezik egy megyei monographia megírására, mert hiszen az a multat és jelent öleli fel; a természetrajzot a maga egészében, a történelmet fejlődő korszakai szerint, azt, a mi a néprajzban typusaira nézt állandó s a mi a sociológiában változó, a statisztika hullámzásait, a közmívelődés egész folyamatát, a fejlődés menetét mindenekben, a szomszédos és távoli területek hatásait, a faji elegyedést, a nemzetiségek befolyását egymásra a legrégebb időktől fogva, az állandó népies typosok módosulásait, az eredetitől való elhajlásait, az intézmények, az uralkodó eszmék hatásait. Mind ezt s ezenkívül még egyebet is magában foglal egy jól megírt monographia. Ki az az alexandriai Didymus, a kit *munkás*-nak s *γαλκέντερος*-nak neveztek, a ki ilyenekre mai nap vállalkozhatnék, midőn a munkafelosztás idejét éljük, s azok, a kiket mint Alexandert *polyhístor*-nak neveztek, mindinkább eltünedeznek a munka tereiről? És ime, Szilágy vármegye tanfelügyelője vállalkozott a nagy munkára. Egymaga írta meg megyéje monographiáját s adott oly munkát kezünkbe, mely a monographiák annyira különböző érdekköreire egész a részletekig kellő tekintettel van, melyben a régész, a történész, az ethnographus, a geographus, a heraldikus, a nemzetségi lajstromok s a családok történetének kutatója, a magyar alkotmány- és jogtörténet műve-

lője, az irodalomtörténész, egyaránt megkapják azt, a mit a Szilágyságról tudni óhajtanak, s azok is kellő tájékoztatást nyernek, kik a talaj minősége, terményei, a földművelés és az ipar állapota s fejlődése iránt érdeklődnek. Ez a különböző anyag a helyes feldolgozás által öszhangzó egészszé egyesül, sőt gyakran lendületes, mindig érdekes olvasmányt nyújt annak, a ki e munka lapjait forgatja. Való igaz, hogy a tudomány terén helyes útbaigazító a »*non multa sed multum*«, ámde a *multa* és *multum* nem ellentétek, s ha a kettő egyesül, az mindig az illető tanulmánynak válik hasznára, mert mennél több oldalról árad a világosság, annál világosabban tűnik fel előttünk a feldolgozás főtárgya a maga környezetéhez való vonatkozásaiban. Az irodalmi mű a tudomány terén nem olyan, mint a képfestés, mely árnyazást kíván, az árny és fény összefüzését, míg bármely disciplina ismeretkörei az igazság napjának lehetőleg teljes fényét igénylik. A *multa* és *multum* sokszor a legszorosabb kapcsolatban vannak egymással, de mindenkor a lelkiismeretes munkás fáradozásait súlyosbítják, fáradsága mértékét növelik. A collectiv munkáknak megvan a maguk nagy haszna az anyaggyűjtésnél, a specialis tanulmányok összefoglaló egészénél, a világ- és irodalomtörténet egyes korszakainak feldolgozásánál és még sok más esetben, hol nem a kapcsolat, hanem inkább az elkülönítés a fődolog; de egy terület sajátos élete végre is egység, kapcsolat, mely egyöntetű feldolgozást, egységes felfogást kíván, s ha a tudás kellő mértékével felruházott lelkiismeretes munkás vállalkozik az ilyen munkára, a munka irodalmilag is csak nyerhet s az egyes tárgycsoportok közt észlelhető egyenetlenség kisebb lesz, mint a különböző felfogások és feldolgozások közreműködésénél. Az egységes szerző, ha a nehéz feladatnak szerencsés megfejtője leszen, nem mindent maga vett észre és talált fel, hanem tudta, hol jelenek az ismeretek tisztavízű forrásai s azokból és csak azokból merített; s ilyképen még az egységes szerkesztésnél is megvan a collectiv munka, mert hiszen ki biztatja magát azzal, a mivel Cartesius szerette magát biztatni, hogy mindent magából alkot, magából teremt s nem szorúl rá mások észrevételeire és tanításaira? Petri Mór az előszóban nemcsak a monographia keletkezésének történetét és nehézségeit mondja el, hanem rámutat azon forrásokra is, melyekből legtöbbet merített; levéltári forrásokra, kiváló szakemberektől nyert adatokra, felvilágosításokra, útbaigazításokra, s mint jegyzetei mutatják, igen gazdag irodalmi apparatussal írta meg szóban forgó nagy munkáját.

Szilágy vármegye monographiájának három vaskos kötete

jelent meg eddig s még három kötet fog belőle megjelenni. Arra a kérdésre, hogy volt-e ily nagy terjedelemre szükség? hogy a munkából egy és más nem maradhatott volna-e ki? ... ha a kérdést a történetírás szempontjából vesszük, válaszunk az lenne, hogy igen is sok maradhatott volna el; de a munka monographia, s már erre való tekintettel bizony kevés az, sőt alig van olyan, a mi benne feleslegesnek lenne mondható.

Az első kötet tartalma röviden már volt ismertetve közlönyünkben; ¹⁾ lássuk most az ezen kötetben foglaltakat közelebbről.

A szerző szerint is (I. köt. 2. fejj.) a *Szilágy* és *Zilah* név nem egy eredetű, s hasonló hangzásuk csak véletlen eredménye. *Szilágy* a *szil*-főből származik s úgy van képezve, miut *Nyárágy*. *Hásságy*. *Szárdobágy* stb. (27. l.) A *Zilah* nevet a szerző avar szónak tartja, mely a törökben is meg van s fegyvert jelent. A törökben *szilāh* csakugyan = fegyver, de ez nem török, hanem arab eredetű szó s az avar nyelvben valószínűleg még nem volt meg, tehát a *Zilah* magyar helynév ezzel nem függhet össze.

Közép-Szolnok vármegye *Zálnok* nevű helységét a szerző is. Torma Józseffel egyértelműleg, *Zonuk*-kal azonosítja s az egykori *Zonuk*-várt *Zálnok* falutól északra mintegy negyed mérföldnyire helyezi. (62. l.) Ez megyei vár volt s egyszersmind a legrégebbi bolgár sókereskedésnek egyik nagy raktára, a honnan az erdélyi, jelesen a Deésaknáról jövő só szállították a Duna-mellékre s onnan tovább nyugatra. A Tisza és Zagyva vizek összefolyásánál Szolnok ezen ősrégi sókereskedésnek szintén egyik jelentékeny raktára volt. Hogy az erdélyi és máramarosi só nyugat felé való szállításában az erdélyi és tiszai bolgároknak milyen szerep jutott, azt érdekesen mutatta meg Pič prágai tanár egyik értekezésében. Még 1362-ben is van szó *Zonuk*-megyei várjobbágyokról.

Krasznai várjobbágyok három esetben szerepelnek a *Várad* *Registrum*-ban. A vár *Carasna* vagy *Karazna* (Crazna) név alatt fordul elő, s mint Pauler Gyula megjegyzi: II. Géza alatt keletkezett Kraszna megye Bihartól keletre a Szamosba ömlő Kraszna mentében.

Az 5-ik fejezet elején szerzőnk megjegyzi, hogy »a legrégebbi oklevelek csak egy Szolnok vármegyét ismernek, mely a Tiszáig terjedt. Ez előbb kétfelé, *Belső*- és *Külső-Szolnok* vármegyére szakadt; azután bontakozott ki a kettőből *Közép-Szolnok* vármegye.« (78. l.) Továbbá megjegyzi a szerző, hogy

¹⁾ *Századok*, 1902. 860. l.

»megállapított tény ma már, hogy az erdélyi vajdák, mind a három Szolnok főispánjai voltak s hogy egységes volt ez a három Szolnok.« (79. l.) Külső-Szolnokkal 1279-től fogva találkozunk, Belső-Szolnokról 1321 és 1330-ban van szó, Közép-Szolnok pedig Pesty Frigyes adatai szerint 1416-ban tűnik föl. (82. l.) Azonban Petri Mór szerint is elvitázhatatlan tény, hogy »a három Szolnok megye még 1342-ben is egységes volt« stb. (83. l.) »Jóllehet, a különválás, a háromfelé szakadás legkésőbb a XV. század második felében mindenesetre megtörtént, azután is, hosszú ideig összecserélődnek a nevek. Közép-Szolnok vármegye helységei hol Külső, hol Belső, hol pedig egyszerűen s a legtöbbször az újabb időben is Szolnok vármegyében szerepelnek.« (82—83. l.) »Szilágyság sohasem volt vármegye, hanem csak táj-elnevezés« stb. »Szilágy vármegye törvényhatóságának megalakulása 1876 szept. 4-én ment végbe, a mikor a vármegye közönsége ünnepélyesen is kinyilatkoztatja a megalakulást. Az 1876 évi XXXIII. t. cz. 1. szakasza intézkedik a kikerekítésről.« (92. l.) A Meszes hegység híres az Anonymus említette kapujáról (Porta Mezesina). »Tuhutum és Horka, Tas és Szabolcs, Zilah mellett, a meszesi kapunál kőből határgyepüt emeltek a végből, hogy itt legyen az Árpád birtokának a határa.« A Meszesen túl fekvő földet pedig Tuhutum foglalhatta el magának. »A nyirsidi erdön — írja szerzőnk — a határgyepü romjai még 8—10 év előtt láthatók voltak, a brédi erdön pedig részben még ma is megvannak.« (114. l.) *Tuhutum* nevét őrzi a mai *Tihó* Szilágy-megyei helység, hol a nép *Tuhutum* váráról regél. (142. l.) A helynevekről szótában helyesen jegyzi meg a szerző, hogy a Szilágy-megyei oláh helynevek társ-alakjaira rátalálunk a Balkánban, Oláhországban, így a Duna és a Kárpátok közt; ilyen név az albán eredetű *Csóra*, mely Romániában épen harminczöt helység neve. (157. l.) Eredeti értelme e névnek *corvus*, *cornix* = varju, csóka.

A kötet 11-ik fejezete *Hadi történet* címet visel s a Szilágyságot úgy tárgyalja, mint a hadak útját és szállóhelyét. Ez a fejezet felezzszámú érdekesnél érdekesebb adatot tartalmaz a honfoglalás ideje óta napjainkig. — A 12-ik fejezet Közép-Szolnok és Kraszna vármegyék közjogi helyzetét tárgyalja. Ebben szerző sok érdekeset közöl a *Részek* (Partium) közjogi helyzetéről s az ezekre tartozók történeti fejleményeiről. »A *Részek* nem erdélyi terület, — írja Szilágy megye alispánjának Kossuth Lajos, — hanem az erdélyi fejedelmeknek időről-időre személy szerint átengedett birtok . . . . . Apafy Mihály halálával tehát a *Részeknek* — ipso facto —

vissza kellett volna szállani Magyarországra.« Mindamellett ötven év is elmúlt s a visszacsatolás még sem történt meg. 1714-ben törvényt hoztak, mely azt elrendelte, de újabb ötven év elmúltával is csak a régi állapot állott fen, sőt 1792-ben erre nézve még visszalépés is történt, míg újabb 44 év múlva, 1836-ban a XXI. t. cz. határozottan kimondotta, hogy a *Részek* Magyarországhoz teljesen és tökéletesen visszacsatoltatnak. Ez a határozat sem hajtatott végre, s megint várni kellett 1848-ig. (300—305. ll.) Közép-Szolnok és Kraszna vármegyéket csak az 1862 márczius 15-én kelt császári rendelet szakította el végleg Erdélytől. (319. l.)

A 13-ik fejezet a török hódoltság korát tartalmazza, tele igen érdekes részletekkel 1660-tól kezdve 1687-ig, a mikor a váradi pasa utoljára szedetett adót Szilágy megye területén. — A 14-ik fejezet a két megye szervezetével foglalkozik s e fejezetet a magyar megyékre vonatkozó néhány általános megjegyzés vezeti be. IV. Béla korában lépnek föl a szolgabírák — írja a szerző — s Károly Róberttel az alispán; folytatólag megjegyzi, hogy »a vármegyei intézmény a XVI-ik századdal domborodik ki. Azelőtt (1504-ig) nem volt választott tisztikara a megyének s az alispánt is a főispán nevezte ki.« (343. l.) Az 1504 évi II. t. cz. csakugyan arról intézkedik, hogy a főispán az alispánt »absque consensu et voluntate nobilium ipsius comitatus eligere nunquam valeat, neque possit«, de ebből még nem következik, hogy régiebb időkben a megyéknek nem volt választott tisztikara, mint a hogy szerzőnk vitatja. Az alispán (vicecomes) az Árpád-kori *comes curialis castris* közvetlen utóda¹⁾ s kezdetben nem királyi, nem is megyei, hanem *főispáni tisztviselő*, a kít a főispán, mint a maga helyettesét, szabadon nevezett ki. Másképp állott a *szolgabírák* dolga; ezek a megyék legrégebbi önkormányzati jellegű tisztviselői, kiknek számát az 1290 évi törvény, tekintet nélkül a megyék területi különbségére, négyben állapította meg. A szolgabírói tisztség betöltését az 1435 évi decretum 2-ik cikkelye szabályozta először, kimondván, hogy szolgabírákat a megyebeli jómódú nemesek sorából kell választani stb. — Mindezekből látjuk, hogy Petri Mór azon állítása, hogy 1504 előtt nem voltak választott tisztviselők, meg nem állhat. Hogy a *jus statuendi*-t hogyan gyakorolták az eltűnt Közép-Szolnok és Kraszna megyékben, arra érdekes adatokat hoz fel szerzőnk, melyek Szilágy megye régi jogéletét kellően világítják meg. Igen érdekeseK Közép-Szolnok megyének az 1810 ápr. 9-én

¹⁾ A *vicecomes* elnevezés csak a XIII. század vége óta használatos.

s erre következő napokon szerkesztett statutumai. (368. l.) Érdekes az is, a mit a szerző az igazságügyről, nevezetesen a boszorkányperekről ír.

A 15-ik fejezet a báró *Wesselényi* családról szól. Igen helyesen jegyzi meg a szerző, hogy a Wesselényiek oly kiemelkedő szerepet visznek Közép-Szolnok vármegye közéletében, hogy családjuk történetét már az első kötetben kellett adnia. (411. l.) A *nagy* Wesselényi Miklósról az illető fejezetnek egy külön kikezdése, méltóan hozzá, lendületesen emlékezik meg.

A 16-ik fejezetben a szerző Közép-Szolnok és Kraszna vármegyék követeiről értekezve, sok érdekeset ír a régi követi utasításokról, melyek a törvényhatóságok közkívánatainak leg-hívebb tükre valának. Az akkori instructiók néha terjengősek, de voltaképen csak kevés petitumot karolnak fel; kéri a *levamen*-t s az aggraváltatások megszüntetését.

A vallástörténetről szóló 17-ik fejezetben érdekes, a mit a szerző a tűzimádásnak fennmaradt nyomairól mond el hazánk különböző vidékein; így a többi közt azt a babonát is említi, hogy ha a lefekvéskor gondosan hamu alá takart tűz kialszik, a családot nagy veszedelem fogja érni. »Tűzvész esetén még ma is előfordúl, hogy villára szúrt kenyeret állítanak a veszélyben levő ház tetejére, megengesztelendők a tűzistent« stb. »Zilahon, mikor a Tuhutum-utca felső részét egy nagy tűzvész egészen elpusztította, a veszélyben levők karóba húzott kenyeret tűztek abban az irányban, merre a tűz terjedt, a tűzvész terjedésének megakadályozása czéljából.« (493. l.) Szilágy megyében sok a *tumulus*: így pl. az Ete pusztán emelkedő nagy halom, melyet b. e. Szikszai Lajos egyik honfoglaló ősünk sírhalmának tartott. (U. o.) A szilágy-nagyfalusi tumulusok alatt — mint Torma Károly írja — valószínűleg metanasta jazygok aluszszák örök álmukat. Ez is sírmező, mint az ásatások bizonyítják. (496. l.) — Részletesen foglalkozik a szerző Közép-Szolnok és Kraszna m. egyházi jogi helyzetével, jelesen az erdélyi és a nagyváradi róm. katolikus püspökségekhez való viszonyával a multban. A reformáció elterjedéséről a két megye területén a fejezet vége felé van említés; megelőzőleg az ev. ref. egyház további történetéről ír bőven és érdekesen a szerző. »A Szilágyságot 1527 körül Derecskei Demeter reformálta Drághly Gáspárnak, Kraszna és Közép-Szolnok vármegyék főispánjának hathatós védelme alatt, a kinek erdői várában tartották 1545-ben az első magyar protestáns közzsínatot.« (533—534. l.) Szegedi Kis István Tasnádon végez buzgó reformátori működést. (534. l.) Az unitárius vallást

Szilágyban Dávid Ferencz terjesztette Hagymási Kristóf közép-szolnok megyei főispán pártfogása alatt, ki maga is unitárius volt. Ágostai hitv. evangélikusok csakis Hadadon vannak. (546. l.)

A 18-ik fejezetben az iskolák ügyét tárgyalja szerzőnk s megjegyzi, hogy az első iskola Szilágyban a reformáció után Tasnádon volt, Szegedi Kis István tanított benne. (555. l.) »A nagy Wesselényi volt az, a ki népnevelésünk ügyéért legtöbbet tett s voltaképp az ő idejével kezd az lendületet nyerni.« (556. l.) A zilahi collegiumról és a szilágy-somlyai algyimnasiumról bőven szól a szerző s a collegium két régi nemes professorának, Gyarmathi Sámuelnek és Salamon Józsefnek életrajzát is adja. (569 és köv. ll.)

A műemlékekről szóló 19-ik fejezetben az ó- és középkori romokról s egykor létezett építményekről, pl. szent Margit meszei (in monte Mezees) monostoráról stb. értekezik s megírja *Ilonka tündér* szobrának szomorú sorsát. »A kusalyi klastrom a szent Ferencz-rendnek egyszer férfi, másszor női szerzeteseit fogadta be, és pedig oly előkelő családok ivadékait is, mint a Héderváriak fényes családja . . . Talán a ferencz-rendiek kusalyi kolostorában írta meg Ilosvai Selymes Péter *Ptoleméus*-át, egy czellában, azaz egy füstös házban. Talán ez a czella, ez a füstös ház — mondja Széchy Károly — a ferencz-rendiek kolostora, tűz-emésztette háza volt. Itt élt a *Pannóniai Ének* szerzője, Csáthy Demeter is.« (602. l.)

A 20-ik fejezetben szerzőnk a Szilágyság íróiról: Csáthy Demeterről, Ilosvai Péterről, Marosi Istvánról, a Zilahi testvérekről stb. értekezik. Csáthyról nagyon keveset tudunk; 1493—1509 tájt a krakói egyetemen volt s »mint ferencz-rendi szerzetes Kusalyban, a rendnek ez erős és népes telepén élhetett.« (624. l.) Ilosvai Selymes Péterről és Toldijáról írván, kimutatni igyekezik szerzőnk, hogy az a Szántó, a hol Ilosvai a *Sokféle neveknek magyarázatja* cz. művét írta, nem az Abaujvár-megyei, hanem a Szilágy-vármegyei Szántó volt. (632. l.) Igen becses adatokat nyújt a szóban forgó fejezet Toldi Miklós életéhez s a Toldi család történetéhez.

A 21-ik fejezet Szilágy megye közegészség-ügyét és kórházait tárgyalja, s ezen fejezetben is kiemeli a szerző b. e. Szikszai Lajos volt alispán buzgólkodását és fáradatlan munkásságát, a ki nemcsak adminisztrált, hanem megyéje minden kulturális ügyét tőle telhetőleg előbbre vitte.

A 22-ik fejezet különösen a hazai néprajzra nézve fontos, mert Szilágy megye népviseletét és népszokásait ismereti s a szilágysági magyar nyelvjárásról is van benne szó.

»A szilágysági nyelvjárás a felső-tiszaival egyezik, — írja a szerző, — a felső-tiszai azonban a székelylyel s újabb időben a palóczczal keveredett.« (718. l.) Szerzőnk a *keveredés* szót itt helytelenül használja, mert az egyező nyelvtűnetek nem szükségképen keveredésből erednek.

A 23-ik fejezet a gazdasággal foglalkozik s különösen a lótenyésztést körülményesen ismerteti a Wesselényi-féle ménessel. »Erről a világhírű ménesről írja Kemény Zsigmond, hogy minden lord, marquis és magát nagy úrrá játszó turista, ha a Lajtán átjött, Erdélybe elment. Csábította a vágy, hogy találkozzék a magyar mágnással, hogy bámulatos lóidomítási ügyességéről mesét és valót hallhasson, versenyezzen, nagy összegeket koczkiáltasson fogadásokra.« (741—742. l.) A 24-ik fejezet csak két lapra terjed, mert — mint szerző írja — »az ipar a különböző korokban általában kevés lendületet mutat.« (752. l.) — A 25-ik fejezet a kereskedelemről már terjedelmesebb.

Az első kötetet a tisztviselők névsora fejezi be. Ezután néhány megjegyzés, a jegyzetekben előforduló rövidítések magyarázata, majd a képek jegyzéke s végül a kötet tartalommutatója következik.

A mű második és harmadik kötete Szilágy vármegye részletes leírását, u. n. amaz a várak és *Zilah* város, emez az egyes községek leírását adja alfabeta rendben, bezárólag egész *Kusaly* községig.¹⁾ A váraknak, városoknak és községeknek mindegyikénél gondosan összegyűjti, csoportosítja és feldolgozza szerzőnk a történeti adatokat. A második kötet 2-ik része a várak urairól szól, míg az 1-ső rész a várakat, a 3-ik *Zilah* városát tárgyalja. Olyan várakról és helységekről is bő emlékezetet vagyon, melyek rég elpusztultak s csak romjaikban és az oklevelekben maradt fenn nyomuk. Nagyon figyelemre méltó leírásokat és fejtegetéseket tartalmaz ez a két kötet is, minden tekintetben méltóan sorakozva az elsőhöz.

Szerzőnk előadása világos, a tárgyhoz mért, sokszor lendületes; nyelvünk szépségeit, eredetiségét ismeri és felhasználja. — A két első kötetet számos jól sikerült kép díszíti; a harmadik kötetben hat szöveg közé nyomott kép van. A mű nyomdai kiállítása dicséretet érdemel.

GR. KUUN GÉZA.

¹⁾ A községek leírása a következő IV-ik kötetben fog befejezést nyerni.